

ศึกษาหลักไตรลักษณ์ตามลำดับสภาวะของวิปัสสนาญาณ

A Study of the Three Characteristics in Accordance with the Order of the Insight Knowledge States

พระมหาภักตร์ชัย กิจจชโย (เพียรประกิจ)
นิสิตระดับปริญญาโท สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบวรศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

บทคัดย่อ

การศึกษานี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาหลักไตรลักษณ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท 2) สภาวะของวิปัสสนาญาณในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา 3) หลักไตรลักษณ์ตามลำดับสภาวะของวิปัสสนาญาณ โดยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพภาคเอกสาร จากการศึกษาพบว่า

1. ไตรลักษณ์ เป็นกฎธรรมชาติแห่งความเสมอกันของสังขารทั้งปวง คือ ไม่เที่ยง เพราะเกิดดับสับต่อกันตลอดเวลา เป็นทุกข์ เพราะถูกบีบคั้นให้ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ไม่ใช่ตัวตน เพราะบังคับให้เป็นไปตามความปรารถนาไม่ได้

2. วิปัสสนาญาณ คือ ปัญญาที่แจ้งรูปรูปนามขั้น 5 ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน 4 กำหนดรู้กาย เวทนา จิต ธรรม จนรู้เห็นรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ เพื่อละคลายความยึดมั่นถือมั่นในอุปาทานขั้น 5 ว่าเป็นตัวตนของเรา

3. สภาวะไตรลักษณ์เป็นความเสมอกันของสังขารทั้งปวง คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ผู้เจริญสติปัฏฐาน 4 มีสติสัมปชัญญะ กำหนดรู้รูปรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ ย่อมเกิดวิปัสสนาญาณ 3 คือ 1. นามรูปปริเฉทญาณ รู้เห็นรูปนาม 2. ปัจจยปริคคหญาณ รู้เหตุปัจจัยของรูปนาม 3. สัมมสนญาณ รู้เห็นรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ ทำให้ละคลายความยึดมั่นถือมั่นในอุปาทานขั้น 5 และละวิปลาสธรรม ส่งผล

ให้ผู้ปฏิบัติ มีความเจริญก้าวหน้าในวิปัสสนาญาณนำไปสู่ความดับทุกข์

คำสำคัญ; ไตรลักษณ์, วิปัสสนาญาณ

Abstract

This research had the objectives for; 1) to study three common characteristics in the Theravada Buddhist scriptures, 2) to study of insight knowledge state in insight meditation practice, and 3) to study of three common characteristics in accordance with in insight knowledge states. This study is a qualitative research. From the study it found that;

1. The three common characteristics was the natural law of the equality of all formations; impermanence (Aniccatā) as its rising and falling, suffering (Dukkha Aniccatā) as its oppression and unstable being, not-self (Anattatā) as uncontrollable being.

2. Vipassanānāna was insight knowledge on true nature of matters and mind or the five aggregates through cultivation based on the Four Foundations

of Mindfulness; contemplation of body, feeling, mind and mental-objects. The contemplation on matters and mind until the realize the three common characteristics in order to release from attachment in five aggregates that is a self.

3. The state of three common characteristics was the natural law state of the equality of all formations: transitory, suffering and not-self. The Four Satipatthāna practitioners who have Sati Sampajañña contemplating on matters and mind by the three common characteristics will generate the three insight knowledge; 1. Nāmarūpaparicheda-ñāṇa or knowledge of delimitation of matter and mind, 2. Paccayaparigaha-ñāṇa or knowledge of discerning the conditions of matter and mind 3. Sammasana-ñāṇa or knowledge of comprehending matter and mind. These insight knowledge leaded insight practitioners to go forwards to gain higher insight knowledge leading to end of suffering.

Key word; The three common characteristics, Insight knowledge.

1. บทนำ

การดำเนินชีวิตอยู่อย่างมีความสุข เป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนปรารถนา แต่สิ่งที่เกิดขึ้นจริงกับทุกคน เป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับความปรารถนานั้น เพราะความจริงของชีวิตมีแต่ความทุกข์ที่เกิดขึ้น เช่นความแก่ ความเจ็บไข้ไม่สบาย ความโศกเศร้าเสียใจ และความตาย เป็นต้น

ที่เป็นเช่นนี้ เพราะคนเรายึดมั่นถือมั่นในรูปนามขั้น 5 ว่าเป็นตัวตน (พระไตรปิฎก ภาไทย เล่ม 10 ข้อ 383: 319) ทำให้เกิดความคิดว่า ตัวเรามีความสุข ความสุขเป็นของเรา เมื่อสูญเสียความสุข หรือเกิดปัญหาเดือดร้อนกับชีวิต จึงรู้สึกเป็นทุกข์ จนทนอยู่ต่อไปไม่ได้ พระพุทธเจ้าสอนให้คนพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง และมีชีวิตอยู่อย่างมีความสุข ด้วยการละคลายความยึดมั่นถือมั่นในรูปนามขั้น 5 โดยพิจารณารูปนามขั้น 5 ตามหลักไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ คือ สภาวะของกฎธรรมชาติที่เสมอเหมือนกันของสังขารทั้งปวง คือ เป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้นแล้วดับไปเป็นธรรมดา ทุกข์ เป็นทุกข์ ถูกบีบคั้นให้ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เป็นอนัตตา (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่ม 17 ข้อ 16: 29) ไม่ใช่ตัวตน ไม่เป็นไปตามความปรารถนา บังคับบัญชาไม่ได้ การกำหนดรู้รูปนามขั้น 5 จนรู้ตามความเป็นจริงว่า รูปนามไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ย่อมทำให้ผู้ปฏิบัติธรรม พัฒนาสติปัญญาให้เจริญขึ้นตามสภาวะของวิปัสสนาญาณได้

สภาวะวิปัสสนาญาณ เป็นสภาวะที่เกิดจากการรู้เห็นรูปนามขั้น 5 ตามความเป็นจริงตามลำดับ เกิดขึ้นได้ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน 4 โดยผู้ปฏิบัติมีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ กำจัดอภิชฌาและโทมนัส (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่ม 12 ข้อ 106: 10) กำหนดรู้กาย เวทนา จิต ธรรม จนกระทั่งรู้เห็นรูปนามขั้น 5 โดยหลักไตรลักษณ์ตามสภาวะวิปัสสนาญาณ 3 ได้แก่ 1. นามรูปปริจเฉทญาณ ญาณกำหนดรู้รูปนามนามความเป็นจริง 2. ปัจจยปริคคหญาณ ญาณกำหนดรู้เหตุปัจจัยของรูปนาม 3. สัมมสนญาณ ญาณกำหนดรู้รูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ ตามลำดับ รวมเรียกว่า สภาวะวิปัสสนาญาณในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ทำให้ผู้ปฏิบัติละคลายความยึดมั่นรูปนามขั้น 5 ว่า

เป็นตัวตน เป็นเหตุปัจจัยให้คลายจากความทุกข์

ไตรลักษณ์ตามลำดับสภาวะของวิปัสสนาญาณ ทำให้ผู้ปฏิบัติวิปัสสนา ตามหลักสติปัฏฐาน 4 สามารถดับความทุกข์ทั้งปวงได้ ด้วยการกำหนดรู้รูปนามตามความเป็นจริง จนกระทั่งเกิดสภาวะวิปัสสนาญาณ 3 คือ นามรูปปริจเฉทญาณ ปัญญากำหนดรู้รูปนาม ปัจจัยปริคคหญาณ ปัญญากำหนดรู้เหตุปัจจัยของรูปนาม สัมมสนญาณ ปัญญากำหนดรู้รูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ ย่อมทำให้ผู้ปฏิบัติคลายความยึดมั่นถือมั่นรูปนามขั้น 5 ว่าเป็นตัวตนของเรา คลายจากความทุกข์กลับมามีความสุขได้ แต่ผู้ปฏิบัติส่วนใหญ่จะเกิดความเข้าใจผิดว่าตนเองพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้แล้ว ตามสภาวะของวิปัสสนูปกิเลส (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา ภาษาไทย เล่ม 45 ภาค 4 ข้อ 194: 120) จึงจำเป็นต้องศึกษาให้รู้วิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง เพราะจะทำให้ผู้ปฏิบัติ เกิดความเชื่อมั่นในการปฏิบัติ พัฒนาสติปัญญาให้เจริญก้าวหน้าสู่วิปัสสนาญาณขั้นสูง สามารถดับทุกข์ทั้งปวงได้

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ ผู้ศึกษาจึงมีความสนใจในการศึกษา หลักไตรลักษณ์ตามลำดับสภาวะของวิปัสสนาญาณ เพื่อแก้ปัญหาความเข้าใจผิดสภาวะวิปัสสนูปกิเลส ขณะกำหนดรู้รูปนามโดยไตรลักษณ์ เป็นสิ่งที่ขวางกั้นความเจริญก้าวหน้าของการปฏิบัติวิปัสสนา จึงควรศึกษาให้เข้าใจ และปฏิบัติให้ถูกต้อง เพื่อพัฒนาสติปัญญาให้เจริญก้าวหน้า เกิดสภาวะวิปัสสนาญาณ รู้แจ้งเห็นจริงในสัจธรรมตามความเป็นจริง เข้าถึงความดับทุกข์ได้ในที่สุด

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาหลักไตรลักษณ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาสภาวะวิปัสสนาญาณในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

3. เพื่อศึกษาหลักไตรลักษณ์ตามลำดับสภาวะของวิปัสสนาญาณ

3. วิธีดำเนินการวิจัย

ศึกษารวบรวมข้อมูลจากหลักฐานปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และอรรถกถา ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและ วิสุทธิมรรคภาษาไทยและชั้นทุติยภูมิ คือ เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องตรวจสอบความสอดคล้องของข้อมูลสรุป วิเคราะห์ เรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา

4. ผลการวิจัย

1. หลักไตรลักษณ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ไตรลักษณ์หมายถึง ลักษณะ 3 อย่าง คือ อนิจจัง (ความไม่เที่ยง) ทุกขัง (ความเป็นทุกข์) และอนัตตา (ความไม่ใช่ตัวตน) เป็นกฎธรรมชาติที่เสมอกันของสังขารทั้งปวง ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละกิเลสให้หมดได้นั้นต้องอาศัยการกำหนดรู้ไตรลักษณ์ทั้ง 3 เพื่อให้เกิดความเห็นแจ้งความเป็นจริงของสังขารทั้งหลายจนเกิดวิปัสสนาญาณในการเห็นความเป็นจริงของรูปนาม หากผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาไม่สามารถมองเห็นไตรลักษณ์ไม่ชัดเจน ก็ไม่สามารถผ่านวิปัสสนาญาณในระดับขั้นต่างๆ เพื่อบรรลุถึงมัคคญาณ ผลญาณ และนิพพาน

ลักษณะของอนิจจัง มีความเกิดขึ้นในเบื้องต้น มีความเปลี่ยนแปลงแปรปรวนในท่ามกลาง และเสื่อมสลายดับไปในที่สุด ลักษณะของทุกขัง มีความบีบคั้นกดดันขัดแย้ง ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต, 2555: 75) ต้องเปลี่ยนแปลงผันแปรอยู่ตลอดเวลา ลักษณะของอนัตตา ว่างเปล่าจากความเป็นตัวตน ไม่มีสาระแก่นสารที่เป็นแก่นเป็นแกนอย่างแท้จริง

เนื่องจากธรรมชาติทั้งหลาย มีชั้น 5 เป็นต้น ล้วนเกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ มาประชุมรวมกันใน ช่วงระยะเวลาหนึ่ง และเมื่อเหตุปัจจัยเหล่านั้นมีอัน แปรปรวนเสื่อมสลายและดับไปตามปกติธรรมดา ตัวตนนั้นก็ต้องแปรปรวนเสื่อมสลายและดับไปตาม เหตุปัจจัยนั้นในที่สุด ไม่สามารถควบคุมบังคับให้ เป็นไปตามความปรารถนาได้อย่างที่ต้องการ และ เมื่อพิจารณาตามหลักโยนิโสมนสิการอันแนบคาย ในชั้นทั้ง 5 อย่างนี้บ่อยๆ จนกระทั่งเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ปรากฏชัดเจนแจ่มแจ้งตามความเป็นจริง ถือว่าเป็นการเข้าใจในหลักธรรมคำสอนของพุทธ ศาสนาเรื่องกฎของไตรลักษณ์ หรือสามัญลักษณ์ ได้อย่างถูกต้อง

การจะเข้าใจไตรลักษณ์อย่างแจ่มแจ้งได้ จะต้อง เข้าใจถึงสิ่งที่ปิดบังไตรลักษณ์ให้ได้ก่อน เพราะเป็น ทางนำไปสู่การรู้เห็นไตรลักษณ์ที่แท้จริง ได้แก่ สันตติ คือ ความเกิดดับสืบต่อกันไปของรูปและนาม ปิดบัง อนิจจัง ความไม่เที่ยง อริยาบถ คือ การเปลี่ยนแปลง อริยาบถ จากยืนเป็นเดิน จากเดินเป็นนั่ง จากนั้นเป็น นอน ปิดบังทุกขัง ความเป็นทุกข์ ขณสังขยา คือ การ เห็นรูปนาม ชั้น 5 เป็นกลุ่มเป็นก้อน เป็นตัวตน เป็นคน สัตว์ สิ่งของ ปิดบังอนัตตา ความไม่ใช่ตัวตน เมื่อเห็นความปรากฏชัดของสันตติ ย่อมรู้ชัดอนิจจัง เมื่อเห็นความปรากฏชัดของอริยาบถ ย่อมรู้ชัดทุกขัง เมื่อเห็นความปรากฏชัดของขณสังขยา ย่อมรู้ชัด อนัตตา ที่เป็นเช่นนี้เพราะรูปนามไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา (พระพุทธโฆสะเถระ, 2554: 1035) และ ความเข้าใจอันลึกซึ้งนี้ก็จะป็นหนทางนำไปสู่ความ เปื่อหน่าย คลายกำหนด ปราศจากความยึดมั่นถือ มั่นในอุปาทานในชั้นทั้ง 5 ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยให้เข้า ถึงความพ้นทุกข์ คือ พระนิพพานตามหลักธรรมคำสอน ในพุทธศาสนาเถรวาท เช่นเดียวกันกับพระอริยสาวก ของพระพุทธเจ้า ผู้ฟังคำสอนของพระองค์แล้วนำไป

ประพฤติปฏิบัติตามจนกระทั่งเกิดปัญญารู้แจ้งเห็น จริงในไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง เป็นเหตุปัจจัย ให้เข้าถึงความพ้นทุกข์ได้ในที่สุด

2. สภาวะของวิปัสสนาญาณในการปฏิบัติ วิปัสสนาภาวนา

วิปัสสนาญาณ คือ ปัญญารู้แจ้งเห็นจริง สภาวะธรรมของรูปนามชั้น 5 ตามความเป็นจริง ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน 4 กำหนดรู้กาย เวทนา จิต ธรรม จนกระทั่งรู้เห็นรูปนามตามความเป็นจริง รู้เห็นเหตุปัจจัยของรูปนาม รู้เห็นรูปนามตามหลัก ไตรลักษณ์ว่า รูปนามไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน เพื่อถอนความเห็นผิดในรูปนามว่า รูป นามเที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตาตัวตน เป็นไปเพื่อการละ คลายความยึดมั่นถือมั่นรูปนามชั้น 5 ว่า เป็นเรา เป็น ของเรา เป็นตัวตนของเรา นำไปสู่การละกิเลส มีโลภะ โทสะ และโมหะ เป็นต้น การละกิเลสนี้เป็นการสงบ ระวังจากความคิดร้าย พุดร้าย ทำร้าย บุคคลอื่นสัตว์ อื่น ทำให้ปราศจากความทุกข์ความเดือดร้อนทั้ง หลาย เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นผลของบุญกุศล เพราะ ถ้าละกิเลสไม่ได้ ก็ไม่สามารถสงบระวังจากการคิดร้าย พุดร้าย และทำร้าย ผู้อื่นได้ ย่อมเป็นเหตุให้ได้รับผล คือ ความทุกข์ความเดือดร้อน เพราะสิ่งเหล่านั้น คือ ผลของอกุศลกรรม

เมื่อเจริญสติอย่างต่อเนื่อง ก็จะทำให้เกิดปัญญา ญาณสูงขึ้นเป็นลำดับ ผู้ปฏิบัติจะต้องปฏิบัติให้ถูก ต้องตามหลักสติปัฏฐาน 4 กำหนดรู้กาย เวทนา จิต ธรรม วิปัสสนาญาณ จึงจะเกิดขึ้นตามลำดับ ตั้งแต่ ญาณที่ 1) นามรูปปริจเฉทญาณ ปัญญาเห็นรูปนาม ตามความเป็นจริง 2) ปัจจัยปริคคหญาณ ปัญญาเห็น เหตุปัจจัยของรูปนาม 3) สัมมสนญาณ ปัญญาเห็น รูปนามตามหลักไตรลักษณ์ เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดรู้รูปนามอย่างต่อเนื่อง ย่อม ทำให้เกิดวิปัสสนาญาณที่บริสุทธิ์ “วิปัสสนาญาณ

ในวิสุทธิ” รู้เห็นรูปนามขั้น 5 ด้วยความบริสุทธิ์ ปราศจากสมมุติบัญญัติตามลำดับ คือ 1) นามรูป ปริจเฉทญาณในทวิวิสุทธิ ปัญญาเห็นรูปนาม บริสุทธิ์ปราศจากสมมุติบัญญัติ 2) ปัจจยปริคคญาณ ในกัฏฐาวิตรณวิสุทธิ ปัญญาเห็นเหตุปัจจัยของ รูปนามในอดีต อนาคต ปัจจุบันด้วยความบริสุทธิ์ ปราศจากความสงสัย

3) สัมมสนญาณในมคคาคคญาณทัสสนะ วิสุทธิ ปัญญาเห็นรูปนามไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น อนัตตา

ด้วยความบริสุทธิ์และเห็นว่าอารมณ์ที่กำหนด รู้ในปัจจุบันนั้นใช่ทางหรือไม่ใช่ทางปฏิบัติ เมื่อผู้ ปฏิบัติรู้เห็นอย่างถูกต้องด้วยความเห็นอันบริสุทธิ์ “วิปัสสนาญาณในวิสุทธิ” ย่อมทำให้ สภาวะของ วิปัสสนาญาณในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ดำเนิน ไปอย่างถูกต้องตรงสู่ทางอันเป็นเหตุปัจจัยให้เกิด วิปัสสนาญาณที่สูงขึ้นตามลำดับ จนกระทั่งเข้าถึง ปัญญาญาณรู้แจ้งนิพพานได้ในที่สุด

3. หลักไตรลักษณ์ตามลำดับสภาวะของ วิปัสสนาญาณ

การกำหนดรู้รูปนามขั้น 5 โดยความเป็น ไตรลักษณ์ จนกระทั่งรู้เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นสภาวะของวิปัสสนาญาณที่ 3 เป็นการยก ไตรลักษณ์ขึ้นสู่วิปัสสนาญาณ คือ ผู้ปฏิบัติตามหลัก สติปัฏฐาน 4 มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ กำหนด รู้กาย เวทนา จิต ธรรม จะทำให้เกิดวิปัสสนาญาณ ญาณรู้รูปนามโดยความเป็นอนิจจตา ทุกขตา และ อนัตตตา ตามความเป็นจริง (นามรูปปริจเฉทญาณ) ญาณรู้เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดรูปนาม (ปัจจยปริคคญาณ) ญาณรู้ไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา (สัมมสนญาณ) ตามลำดับ ผู้ปฏิบัติกำหนดรู้รูปนามจนเข้าถึงการรู้ เห็นไตรลักษณ์ เรียกว่า การปรากฏตัวของไตรลักษณ์ ตามลำดับของวิปัสสนาญาณ

เมื่อปัญญาเห็นรูปนามเกิดดับสืบทอดกันอย่ าง รวดเร็วและชัดเจน ทั้งรูปนามในอดีต อนาคต และ ปัจจุบัน ย่อมเกิดสัมมสนญาณ 3 ประการ คือ

1) อนิจจสัมมสนะ ปัญญาพิจารณาเห็นความไม่ เที่ยงของรูปนามขณะปัจจุบัน รู้เห็นว่า รูปนามในอดีต ก็เกิดดับในอดีต รูปนามในอนาคต ก็เกิดดับในอนาคต และรูปนามในปัจจุบัน ก็เกิดดับในปัจจุบัน เช่น ขณะ หายใจออก ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ เป็นต้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็หมดสิ้นไปในขณะ นั้นๆ การกำหนดรู้อาการต่างๆ เหล่านี้ ย่อมเกิดปัญญา รู้เห็นสภาวะที่ปรากฏขึ้นว่าไม่เที่ยง มีความดับไปเป็น ธรรมดา ขณะที่สี เสียง กลิ่น รส การกระทบสัมผัส กำลังปรากฏชัดแล้วละเอียดยกลงไปตามลำดับ เมื่อรู้เห็น ในเวลาที่กำลังกำหนดอยู่นั้น สี ก็หมดสิ้นไปในขณะ นั้นๆ ย่อมเข้าใจว่ารูปหายดับไปแล้ว ไม่ดำรงอยู่ไป จนถึงรูปละเอียดยกต่อไป ย่อมเกิดปัญญาเห็นสภาวะ ที่ปรากฏขึ้นว่าไม่เที่ยง มีความดับไปเป็นธรรมดา ขณะที่สี เสียง กลิ่น รส การกระทบสัมผัสกำลังปรากฏ ชัดแล้วละเอียดยกลงไปตามลำดับ เมื่อรู้เห็นในเวลาที่ กำลังกำหนดอยู่นั้น สี ก็ดับไปไม่มีส่วนเหลือในขณะ นั้นๆ ย่อมเข้าใจว่ารูปละเอียดยกดับไปแล้ว ไม่สามารถ ดำรงอยู่ไปจนถึงรูปหายอีกต่อไป ย่อมเกิดปัญญา รู้เห็นสภาวะที่ปรากฏขึ้นว่าไม่เที่ยง มีความดับไปเป็น ธรรมดา เป็นต้น สภาวะที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นถึง สภาวะของอนิจจสัมมสนะ คือ ปัญญาพิจารณาเห็น ความไม่เที่ยงของรูปนามตามความเป็นจริงที่กำลัง ปรากฏในขณะปัจจุบัน เมื่อสามารถรู้เห็นรูปนามใน ปัจจุบันขณะได้ ย่อมพิจารณาเห็นรูปนามในอดีต และอนาคตได้ว่า มีลักษณะเช่นเดียวกัน คือ เกิดขึ้น แล้วย่อมดับไปในขณะนั้นๆ หมายความว่า รูปนาม ในอดีต ก็เกิดดับในอดีต รูปนามในอนาคต ก็เกิดดับ ในอนาคต และรูปนามในปัจจุบัน ก็เกิดดับในปัจจุบัน ไม่สามารถติดตามไปเกิดดับในขณะอื่นได้

2) ทุกขสัมมสนะ ปัญญาพิจารณารู้เห็นความเป็นทุกขของรูปนามขณะปัจจุบัน เพราะถูกบีบคั้นด้วยสภาวะเกิดดับ มีความสิ้นไปตลอดเวลา ทั้งรูปนามในอดีต รูปนามในอนาคต และรูปนามในปัจจุบัน เมื่อผู้ปฏิบัติรู้เห็นความเกิดดับของรูปนามว่า มิได้ตั้งอยู่นาน เพียงชั่วพริบตาเดียวก็ดับสิ้นไปแล้ว ย่อมทำให้เกิดความเข้าใจว่ารูปนามเป็นสิ่งที่น่ากลัว เพราะเกิดขึ้นแล้วดับสิ้นไปไม่มีอะไรเหลือ เพราะถูกบีบคั้นด้วยสภาวะของความเกิด-ดับ “ผู้เข้าใจว่ารูปนามมีสภาพน่ากลัว เพราะขณะแห่งความตายปรากฏในทุกขณะที่รูปนามเก่าดับไปแล้ว รูปนามใหม่ยังไม่เกิดขึ้น ไม่มีเวลาใดที่มันใจได้ว่าจะไม่ตาย นอกจากนั้น ในเวลาที่เราสักถึงทุกขเวทนาที่ทนได้ยาก ก็เข้าใจว่าเป็นกองทุกข์ ไม่ใช่สุขถาวรตามที่ตนต้องการ” (สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ, 2554: 114) ผู้ปฏิบัติธรรมที่สามารถกำหนดรู้เห็นความเกิดดับของสภาวะเหล่านี้ ย่อมเกิดปัญญาเห็นว่ารูปที่กำลังปรากฏอยู่ในขณะนั้น เป็นสิ่งที่น่ากลัว ไม่ดี ไม่งาม เป็นทุกข์ เพราะถูกบีบคั้นด้วยสภาวะของความเกิดดับตลอดเวลา มีสภาวะเป็นทุกข์ทนได้ยาก รู้อุปนามในอดีตและรูปนามในอนาคตว่าเป็นสิ่งที่น่ากลัว ไม่ดี ไม่งาม เป็นทุกข์ เพราะถูกบีบคั้นด้วยสภาวะของความเกิดดับ มีแต่ความดับสิ้นไปอยู่ตลอดเวลา สภาวะที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นถึงสภาวะของทุกขสัมมสนะ คือ ปัญญาพิจารณารู้เห็นความเป็นทุกขของรูปนามตามความเป็นจริงที่กำลังปรากฏในขณะปัจจุบัน เพราะถูกกดดันบีบคั้นด้วยสภาวะเกิดดับ มีความสูญสิ้นไปอยู่ตลอดเวลา ทั้งรูปนามในอดีต รูปนามในอนาคต และรูปนามในปัจจุบัน ก็มีสภาวะถูกกดดันบีบคั้นด้วยความเกิดดับเช่นเดียวกันทั้งหมด 3) อนัตตสัมมสนะ ปัญญาพิจารณารู้เห็นรูปนามว่า ไม่ใช่ตัวตน เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย หมดเหตุปัจจัยย่อมดับไป ไม่เป็นไปตาม

ความปรารถนา บังคับบัญชาไม่ได้ เป็นสภาวะสัมมสนญาณในการกำหนดรู้ไตรลักษณ์ ผู้ปฏิบัติที่ศึกษาและปฏิบัติธรรมตามหลักสติปัฏฐาน 4 ด้วยการกำหนดรู้กาย เวทนา จิต ธรรม จนเกิดวิปัสสนาญาณตามลำดับ ตั้งแต่ นามรูปปริจเฉทญาณ ปัจจยปริคคหญาณ และสัมมสนญาณ จึงจะเกิดปัญญารู้เห็นรูปนามตามความเป็นจริงว่า รูปนามไม่ใช่ตัวตน คนทั่วไปที่ไม่ได้ศึกษา ไม่ได้ปฏิบัติ ย่อมเข้าใจผิดว่ารูปนามเป็นอัตตา รูปนามเป็นเรา รูปนามเป็นของเรา รูปนามเป็นตัวเป็นตนของเรา อินทรีย์เป็นตัวตนของเรา เพื่อความเข้าใจ จะจำแนกอินทรีย์เป็น 3 ประการ ดังนี้ 1) พุทธิอินทรีย์ 5 อินทรีย์ที่รับรู้อารมณ์ ได้แก่ หู ใจ หนั่ง ตา ลิ้น และจมูก 2) กัมมอินทรีย์ 5 อินทรีย์ที่เป็นกรรม ได้แก่ ปาก มือ ขา อวัยวะเพศ และทวารหนัก 3) อุภยอินทรีย์ 1 อินทรีย์ที่รับรู้อารมณ์และเป็นกรรม ได้แก่ จิต (สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ, 2554: 115) การจำแนกเป็นอินทรีย์ทั้ง 3 ประการที่ทำให้เข้าใจผิดว่าเป็นตัวตนของเรา เพื่อให้เกิดความรู้ถูกเข้าใจ ถูก ซึ่งพระพุทเจ้ามีพุทธประสงค์ให้สาวกขจัดความยึดมั่นถือมั่นรูปนามว่าเป็นอัตตา ปรากฏใน อนัตตลักษณะสูตร เป็นต้น ใจความว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลาย ถ้ารูปนี้จักเป็นอัตตาแล้ว ไชว์ รูปนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลพึงได้เป็นรูปว่า รูปของเราจะเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น” (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่ม 4 ข้อ 20: 27) ผู้พิจารณาตามตาม ย่อมเกิดปัญญาพิจารณารู้เห็นรูปนามตามความเป็นจริงว่า รูปนามไม่ใช่ รู้เห็นว่ารูปนามเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย หมดเหตุปัจจัยย่อมดับไป บังคับบัญชาไม่ได้ ไม่เป็นไปตามความปรารถนา เป็นสภาวะสัมมสนญาณ ในการกำหนดรู้ไตรลักษณ์

ปัญญาญาณที่สามารถกำหนดรู้ไตรลักษณ์ เป็นปัญญาอันเป็นความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนา

ภาวนา สามารถพิจารณาได้จากลักษณะ 3 อย่าง คือ

1) อนิจจานุปัสสนา เป็นปัญญากำหนดรู้รูปนามชั้น 5 ขณะปัจจุบัน จนรู้เห็นความเกิดดับของรูปนาม ชั้น 5 ด้วยการเห็นความไม่เที่ยง เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดรู้รูปนามชั้น 5 อย่างต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลาไม่ขาดสาย ย่อมเห็นความเป็นอนิจจังปรากฏชัดเจน เพราะมีความเกิดขึ้นแล้วดับไปไม่มีเหลือให้กำหนดรู้ได้อย่างต่อเนื่อง ทำให้ผู้ปฏิบัติรู้เห็นรูปนามโดยความเป็นอนิจลักษณะชัดเจนมากขึ้น เป็นเครื่องหมายบอกให้รู้ว่า อนิจจานุปัสสนานี้มีความเจริญมากขึ้น ผู้ปฏิบัติจะเห็นลักษณะ 4 ประการในการที่จะทำให้รู้ได้ว่า รูปนามชั้น 5 เป็นอนิจลักษณะ 4 อย่าง คือ 1) มีการเกิดขึ้นและดับไป 2) แปรปรวนไม่คงที่ 3) ดำรงอยู่ชั่วขณะ 4) ปฏิเสธความเที่ยง (พระโสภณมหาเถระ มหาศีลยาตอ, 514) ดังนั้นผู้ที่ทำการกำหนดพิจารณาความเกิดดับติดต่อกันโดยถูกต้องอย่างสมบูรณ์อยู่นั้น รูปนามเหล่านี้จะปรากฏเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไม่ได้ ซึ่งความจริงนั้น รูปนามเหล่านี้ มีการปรากฏในแต่ละขณะเป็นคนละขณะไม่ปนกันอยู่แล้ว เสมือนหนึ่งเส้นเหล็กที่เขามัดรวมไว้เป็นมัด ๆ คงปรากฏเป็นเส้น ๆ โดยเฉพาะไม่ปนกัน เป็นก้อน ๆ ฉะนั้น อนิจจลักษณะจึงปรากฏชัดมากเมื่อเห็นตามความเป็นจริงอย่างนี้

2) ทุกขานุปัสสนา เป็นปัญญากำหนดรู้สภาวะธรรมที่แท้จริงของรูปนามแล้วเห็นประจักษ์ชัดว่า รูปนามมีความเกิดดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา มีลักษณะเป็นทุกข์ให้พิจารณา 3 อย่าง คือ ทุกขทุกข์ เป็นทุกข์แท้จริง วิปริณามทุกข์ ทุกข์แปรปรวน และสังขารทุกข์ ทุกข์ประจักษ์สังขาร ผู้ปฏิบัติธรรมที่ไม่ได้กำหนดรู้รูปนามที่กำลังปรากฏเกิดดับทางทวารทั้ง 6 อย่างต่อเนื่อง ย่อมไม่สามารถรู้เห็นความเกิดดับบีบคั้นรูปนามอยู่ตลอดเวลา เมื่อทุกขเวทนา ปรากฏ เมื่อผู้ปฏิบัติไม่ทันลักษณะของทุกขทุกข์ ก็ไม่อาจเห็น

ประจักษ์ชัดลักษณะของวิปริณามทุกข์ และสังสารทุกข์ ที่มีลักษณะละเอียดกว่าได้ มีปรากฏเนื้อความบ่งบอกการไม่ปรากฏของทุกขลักษณะ ในหนังสือพุทธธรรมว่า “เพราะมิได้มนสิการความบีบคั้นกดดันที่มีอยู่ตลอดเวลา ก็ถูก อิริยาบถ คือ ความยกย้าย เคลื่อนไหว ปิดบังไว้ ทุกขลักษณะจึงไม่ปรากฏ ภาวะที่ทนอยู่ ด้วยมีแรงบีบคั้นกดดันขัดแย้งอยู่ภายใน จะถึงระดับที่ปรากฏแก่สายตาหรือความรู้สึกรู้ของมนุษย์ ต้องกินเวลาระยะหนึ่ง แต่ถ้ามีการสืบเคลื่อนย้ายไปเสียก่อน ภาวะที่บีบคั้นกดดันขัดแย้งนั้น ก็ไม่ทันปรากฏให้เห็นปรากฏการณ์ส่วนใหญ่มักเป็นไปเช่นนี้ ทุกขลักษณะจึงไม่ปรากฏ” (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต, 2555: 71) ฉะนั้น ทุกขานุปัสสนา จึงเป็นการพิจารณารู้เห็นรูปนามที่กำลังเป็นทุกข์อยู่เนื่อง ๆ จนกระทั่งทุกขลักษณะปรากฏเกิดขึ้น ปัญญาที่พิจารณาเห็นความทนอยู่ไม่ได้ของรูปนามตามความเป็นจริง ที่เนื่องมาจากการพบเห็นประจักษ์ชัดของสภาวะการเบียดเบียนบีบคั้น โดยอาการเกิดขึ้นแล้วดับไปติดต่อกันอยู่อย่างไม่ขาดสาย ในขณะปัจจุบันที่กำหนดรู้รูปนามตามสภาวะที่กำลังปรากฏอยู่นั้น ปัญญานี้ชื่อว่า ทุกขานุปัสสนา

3) อนัตตานุุปัสสนา เป็นปัญญาที่พิจารณาเห็นความเป็นอนัตตา โดยความไม่มีแก่นสาร ปราศจากการบังคับบัญชา ไม่เป็นไปตามความปรารถนา อันเนื่องมาจากการพบเห็นประจักษ์ชัดของความไม่ใช่ตัวตน คนที่ไม่ได้ศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาด้วยการกำหนดรู้สภาวะธรรมที่กำลังปรากฏทางทวารทั้ง 6 เป็นต้น ย่อมไม่สามารถแยกแยะสภาวะธรรมนั้นๆ ได้โดยขณะ สภาพ หน้าที่ และอารมณ์ แต่จะรู้เห็นลักษณะต่างๆ ด้วยความเป็นกลุ่มเป็นก้อนเท่านั้น เช่น ในขณะเห็นรูปที่ขึ้นขอบปรากฏทางตา เขาย่อมเข้าใจว่าความอยากดู การดูครั้งที่ 1 ครั้งที่ 2 และการพิจารณาเกิดขึ้นในขณะเดียวกัน ซึ่งความจริง

จะต้องรู้เฉพาะสภาวะเห็นอย่างเดียว ขณะนั้นเป็น ฌนบัญญัติ คือ สมมุติบัญญัติที่อาศัยความเป็นกลุ่ม ก้อน ปิดบังสภาวะธรรมตามความเป็นจริง ผู้ที่ไม่ได้ กำหนดรู้ตามนี้ย่อมไม่สามารถเข้าใจนัตตลักษณะ และอนัตตานุปัสสนาก็จะไม่ปรากฏแก่ผู้นั้น ในทาง ตรงข้าม ผู้ที่กำหนดรู้สภาวะธรรมที่กำลังปรากฏทาง ทวารทั้ง 6 ย่อมสามารถแยกแยะสภาวะธรรมเหล่านั้น โดยขณะ สภาพ หน้าที่ และอารมณ์ เมื่อผู้ปฏิบัติมีสติ สมาน และปัญญาแก่กล้ามากขึ้น ทำให้อินทรีย์ 5 คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาน ปัญญา ได้รับการพัฒนามากขึ้น เขาย่อมไม่เห็นสิ่งที่ปรากฏทางทวารทั้ง 6 เป็นกลุ่มเป็น ก้อน เช่น ในขณะที่กำลังเห็นรูปที่ปรากฏอยู่นั้น เขาย่อมเห็นว่าเป็นเพียงสภาวะเห็นปรากฏเกิดขึ้นแล้ว ดับไปเท่านั้น โดยไม่ได้อยู่ในอำนาจของเขา แสดง ให้เห็นว่าขณะนั้นบุคคลที่กำลังเห็นอยู่นั้นสามารถ ทำลายชนสัญญา คือ ความจำว่าเป็นกลุ่มเป็นก้อนที่ ปิดบังสภาวะธรรมลงได้ ผู้ที่กำหนดรู้ได้ตามความเป็น จริงนี้ ย่อมเข้าใจชัดเจนถึง อนัตตลักษณะ ทำให้เกิด อนัตตานุปัสสนาแก่บุคคลนั้น เพราะการที่อนัต ตลักษณะไม่ปรากฏเป็นเหตุมาจากถูกความเป็นก ลุ่มเป็นก้อนปิดบังไว้ เนื่องจากไม่รู้เห็นส่วนย่อยๆ ของรูปนามตามความเป็นจริงของ ต่อเมื่อรู้เห็นส่วน ย่อยๆ ของรูปนามตามความเป็นจริง อนัตตลักษณะ ย่อมปรากฏให้บุคคลนั้นกำหนดรู้ชัดสภาวะของรูป นามนั้นได้ ด้วยการเกิดขึ้นแล้วดับไปติดต่อกันอยู่ อย่างไม่ขาดสาย โดยมีความเป็นกลุ่มก้อนปิดบังไว้ 4 อย่าง คือ สันตติขณะ ความเป็นกลุ่มเป็นก้อนโดย การเห็นอย่างต่อเนื่อง สมุหขณะ ความเป็นกลุ่ม เป็นก้อนของรูปนามขั้น 5 กิจจขณะ ความเป็นกลุ่ม เป็นก้อนโดยหน้าที่ อารัมมขณะ ความเป็นกลุ่ม เป็นก้อนโดยอารมณ์ เป็นเหตุให้ละความสำคัญคิด เห็นผิด 3 อย่าง คือ สัญญาวิปลาส จิตตวิปลาส และทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในสิ่งที่เป็

ทุกขว่าเป็นสุข ในสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนว่าเป็นตัวตน ใน สิ่งที่ไม่งามว่างาม เป็นเครื่องหมายบอกให้รู้ว่าผู้ ปฏิบัติเข้าถึงสภาวะญาณของไตรลักษณ์ตามลำดับ ของวิปัสสนาญาณ

5. สรุปผล

จากการศึกษา หลักไตรลักษณ์ตามลำดับสภาวะ ของวิปัสสนาญาณ ผู้ศึกษาได้ทำการสืบค้นข้อมูลจาก คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ในการศึกษาวิจัย เป็นไป ตามวัตถุประสงค์ 3 ประการ สรุปได้ดังนี้

ไตรลักษณ์ หมายถึง ลักษณะ 3 อย่าง คือ อนิจจัง ไม่เที่ยง ทุกขัง เป็นทุกข์ และอนัตตา ไม่ใช่ ตัวตน เป็นกฎธรรมชาติที่มีความเสมอกันของสังขาร ทั้งปวง รู้เห็นได้ด้วยการกำหนดรู้รูปนามขั้น 5 ใน ขณะปัจจุบันอย่างจดจ่อต่อเนื่องไม่ขาดสาย จนรู้รูป นามตามความเป็นจริง รู้เหตุปัจจัยของรูปนาม และ รู้รูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ ตามลำดับของ วิปัสสนาญาณ

วิปัสสนาญาณ คือ ปัญญาที่แจ้งเห็นจริงธรรมชาติ ของรูปนามขั้น 5 ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน 4 มีความ เพียร มีสติสัมปชัญญะ กำจัดอภิชฌาและโทมนัส กำหนดรู้กาย เวทนา จิต ธรรม จนกระทั่งรู้เห็นรูป นามตามความเป็นจริง รู้เห็นเหตุปัจจัยของรูปนาม รู้เห็นรูปนามตามหลักไตรลักษณ์ว่า รูปนามไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน จนละคลายความ ยึดมั่นถือมั่นรูปนามขั้น 5 ว่า เป็นตัวตนของเรา พัฒนาวิปัสสนาญาณให้ก้าวหน้า นำไปสู่ความดับ ทุกข์โดยสิ้นเชิง

การยกไตรลักษณ์ขึ้นสู่วิปัสสนาญาณ คือ การ ที่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน 4 กำหนด รู้รูปนามขั้น 5 ในขณะปัจจุบัน จนกระทั่งเกิด วิปัสสนาญาณ 3 ด้วยการรู้เห็นรูปนามตามความ เป็นจริง รู้เหตุปัจจัยของรูปนาม และรู้รูปนามโดย

ความเป็นไตรลักษณ์ รู้ว่ารูปนามไม่เที่ยง เพราะมีความเกิดดับอยู่ตลอดเวลา รู้ว่ารูปนามเป็นทุกข์ เพราะถูกบีบคั้นให้ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ รู้ว่ารูปนามไม่ใช่ตัวตน ไม่เป็นไปตามความปรารถนา บังคับบัญชาไม่ได้ จนละคลายความยึดมั่นถือมั่นรูปนามชั้น 5 ว่าเป็นตัวตน พัฒนาความก้าวหน้าของวิปัสสนาญาณ นำไปสู่ความดับทุกข์ในที่สุด

6. ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษา “หลักไตรลักษณ์ตามลำดับสภาวะของวิปัสสนาญาณ” เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้มีความเลื่อมใสศรัทธาในการศึกษาและปฏิบัติธรรมตามหลักคำสอนของพุทธศาสนา เพราะการเข้าใจวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง ย่อมนำไปสู่ประโยชน์สูงสุดในการปฏิบัติ โดยผู้ปฏิบัติสามารถตรวจสอบความถูกต้องในการปฏิบัติได้ด้วยตนเองว่า แนวทางการปฏิบัติสามารถพัฒนา อินทรีย์ 5 พัฒนาวิปัสสนาญาณ และจิตของผู้ปฏิบัติในการละอกุศล เจริญกุศล ชำระจิตให้หมดจดจากกิเลสได้มากขึ้นหรือไม่ เมื่อผู้ปฏิบัติเดินทางไปปฏิบัติธรรมตามสถานที่ต่างๆ ย่อมสามารถพิจารณาความถูกต้องของการปฏิบัติได้ 4 แนวทาง คือ 1) รู้เห็นว่าอะไรเป็นรูปอะไรเป็นนาม 2) รู้เห็นว่าอะไรเป็นปัจจัยให้เกิดรูปอะไรเป็นปัจจัยให้เกิดนาม 3) รู้เห็นรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ 4) รู้อารมณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น และสามารถกำหนดรู้ได้ทัน ย่อมทำให้ผู้ปฏิบัติได้รับประโยชน์อย่างสูงจากการปฏิบัติ เกิดความรู้เห็นไตรลักษณ์ได้อย่างถูกต้องตามลำดับสภาวะของวิปัสสนาญาณ

1. ข้อเสนอแนะเพื่อการนำไปใช้

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษามุ่งประเด็นศึกษาหลักไตรลักษณ์ตามลำดับสภาวะของวิปัสสนาญาณเพื่อนำไปใช้สำหรับการเจริญวิปัสสนาภาวนา เพราะผู้ปฏิบัติธรรมโดยทั่วไปเป็นจำนวนมาก ปฏิบัติตาม

คำสอนของวิปัสสนาจารย์ ถ้าวิปัสสนาจารย์สอนถูกต้องตามหลักสติปัฏฐาน 4 ด้วยการกำหนดรู้กาย เวทนา จิต ธรรม จนผู้ปฏิบัติรู้เห็นสภาวะรูปนามชั้น 5 ตามลำดับวิปัสสนาญาณ ตั้งแต่ นามรูป ปริเฉทญาณ ปัจจัยปริคคญาณ ถึง สัมมสนญาณ และกำหนดรู้สภาวะปรমัตถธรรมนั้นได้อย่างถูกต้อง อินทรีย์ 5 คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา จะต้องแก่กล้ามากขึ้น สภาวะจิตของผู้ปฏิบัติจะต้องบริสุทธิ์มากขึ้น สภาวะวิปัสสนาญาณจะต้องพัฒนาขึ้นเป็นลำดับ แต่ถ้าวิปัสสนาจารย์สอนผิดทาง ย่อมเป็นสาเหตุให้ผู้ปฏิบัติเกิดความเข้าใจผิด ทำให้การปฏิบัติผิดทาง ไม่สามารถเข้าถึงวิปัสสนาญาณได้ การปฏิบัติก็จะไม่สำเร็จผล และอาจเกิดอันตรายต่อผู้ปฏิบัติ เมื่อผู้ปฏิบัติได้ศึกษางานวิจัยเล่มนี้ก่อนการปฏิบัติ ก็จะช่วยให้ผู้ปฏิบัติรู้ได้ด้วยตนเองว่าการปฏิบัตินั้น เกิดสภาวะญาณที่ถูกต้องตามลำดับของวิปัสสนาญาณหรือไม่ เพื่อป้องกันความผิดพลาดและเป็นการเรียนรู้แนวทางที่ถูกต้องก่อนเข้าสู่การปฏิบัติ ย่อมทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถพัฒนาอินทรีย์และวิปัสสนาญาณให้ก้าวหน้าตามลำดับ นำไปสู่วิปัสสนาญาณในขั้นที่สูงขึ้นได้อย่างถูกต้องตามหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เมื่อมีความรู้ถูก เข้าใจถูก ก็สามารถนำไปใช้ปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่ตื่นนอน จนถึงเวลาเข้านอน เป็นการเพิ่มพูนอินทรีย์ และวิปัสสนาญาณ ให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น อันจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อผู้ปฏิบัติ

2 ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

สำหรับผู้สนใจศึกษาเรื่องไตรลักษณ์ตามลำดับสภาวะของวิปัสสนาญาณ ผู้วิจัยขอเสนอแนะการทำวิทยานิพนธ์ครั้งต่อไป ดังนี้

1. ศึกษาความเกิดและความดับไปของรูปนามชั้น 5 ตามลำดับสภาวะวิปัสสนาญาณ
2. ศึกษาความวางเฉยในรูปนามชั้น 5

บรรณานุกรม

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2556). **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

พระพุทฺธโชสเถระ. (2554). **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2555). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ 35. สำนักพิมพ์ผลิธรรม ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). (2554). **วิปัสสนานัย เล่ม 2**. พระคันธสารภิกขุ แปลและเรียบเรียง. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ. กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์.

สมเด็จพระพุทธิชนวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ). (2554). **อริยวังสปฏิบัติ ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า**. กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์.